

MATERIJALNE PRAKSE BIVANJA I PRIPADANJA U TRANSNACIONALNIM DRUŠTVENIM PROSTORIMA

MAJA POVRZANOVIĆ FRYKMAN

Malmö University

Department of Global Political Studies

20506 Malmö

Sweden

UDK 39:314.7

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Prihvaćeno / Accepted: 20. 6. 2010.

Autorica predlaže preusmjeravanje interesa za predmete kao reprezentaciju društvenih odnosa prema samoj materijalnosti predmeta u transnacionalnim migracijskim kontekstima. Više pažnje valja posvetiti onome što ljudi čine da bi održali veze kojima su konstituirani transnacionalni društveni prostori. Te su veze bitno materijalno određene, a često i ovisne o predmetima koje migranti nose, šalju, primaju i koriste. Primarnost istraživačkog fokusa na diskurse identiteta i pripadanja upitna je; razumijevanje bivanja – praksi i iskustava u kojima predmeti igraju važnu ulogu – nužno je za razumijevanje načina na koji ljudi (p)ostaju akterima u transnacionalnim društvenim prostorima.

Ključne riječi: *migranti, predmeti, transnacionalni društveni prostori, bivanje i pripadanje*

TRANSNACIONALNI DRUŠTVENI PROSTORI

Na interes za transnacionalne društvene prostore potaknula su me zapažanja tijekom istraživanja koje se bavilo kulturnim, društvenim i političkim preokupacijama Hrvata iz Hrvatske te iz Bosne i Hercegovine koji su došli živjeti u Švedsku u potrazi za poslom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća te u potrazi za utočištem u devedesetim godinama.¹

¹ Etnografski primjeri koji su ovdje izneseni proizlaze iz tog istraživanja (Povrzanović Frykman 2001, 2002a, 2002b, 2004a, 2004b), ali i iz neformalnih promatranja i razgovora s migrantima (uglavnom znanstvenicima) drugih etničkih pripadnosti te iz mojega vlastitog iskustva migrantice u Švedskoj.

Uočila sam, naime, probleme vezane uz gledanje migranata kroz "etničku prizmu" koje – ako ga se nametne onome što etnolog ima prilike vidjeti u kontaktu s migrantima – ograničava mogućnosti razumijevanja (usp. Glick Schiller 2008). Interes za etničke identifikacije i njihove društvene posljedice je, dakako, legitiman; problem je u tome što toliko dominira istraživanjem međunarodnih migracija da mnogi aspekti života i identifikacijskih procesa migranata ostaju u sjeni interesa za etničnost, makar su možda ljudima samima daleko važniji. U najmanju ruku, izvjesno je da se svakodnevni život migranata, baš kao i ljudi koji to nisu, sastoji od niza situacija u kojima etnička pripadnost nije relevantna.

Uz istraživače, i migranti sami sudjeluju u diskursima kojima su glavna preokupacija etničko ili nacionalno podrijetlo – bilo da je riječ o "dobrim imigrantima" u okviru institucija u zemljama useljenja ili npr. "dobrim Hrvatima" u okviru politike u domovini koja se tiče dijaspore. Međutim, uključeni su i u niz praksi koje imaju malo ili nemaju nikakve veze s njihovim etnicitetom. Kako bismo tim praksama pružili jednaku priliku pri znanstvenim interpretacijama, pozornost valja posvetiti ne samo refleksijama i iskazima o vlastitim (mnogostrukim) pripadnostima, već i onome što ljudi zapravo rade – u ovom slučaju u okviru nastojanja da održe vitalne sponne među različitim lokacijama u različitim zemljama obuhvaćenima njihovim aktivnostima. Te sponne čine i održavaju veze koje su u literaturi o migracijama nazvane transnacionalnim društvenim poljima ili transnacionalnim društvenim prostorima (Faist 2000; Glick Schiller i dr. 1995; Kivisto 2001; Portes i dr. 1999; Smith i Guarnizo 1998; Vertovec i Cohen 1997).

Empirijski pristup tim vezama zahtijeva jasno razlikovanje reprezentacijskih praksi kojima se signalizira pripadnost nekoj grupi i materijalnih praksi kojima ljudi održavaju svoje transnacionalne veze. Analitičko razdvajanje etničkih obilježja i motiva za transnacionalno povezivanje može pomoći razgradnji uvjerenja da su ponašanja migranata prije svega determinirana njihovom etničkom pripadnošću. Može pomoći i razgradnji ideja o "ukorijenjenim" kulturama i lokalnim zajednicama kojima te kulture "pripadaju" – ideja koje impliciraju aberantnost migrantskih života "tamo" ("u tuđini"), a ne "ovdje" ("kod kuće") ili pak "ovdje" (u zemlji imigracije), a ne "tamo" (u zemlji porijekla, kojoj

"zapravo" pripadaju). Praćenje transnacionalnih putanja predmeta koji čine materijalnu potku transnacionalnih društvenih prostora može ukazati na konstrukciju prostora koji potiru važnost državnih granica i reformuliraju koncept društva, ne izjednačujući ga s državnim teritorijem.

NAČINI BIVANJA I NAČINI PRIPADANJA

Ne sudjeluju svi migranti u transnacionalnim praksama. Oni koji sudjeluju, čine to na niz aktivnih i pasivnih načina promjenjivog intenziteta, u različitim razdobljima svojega života, u različitim trenucima svoje migracijske povijesti. No, općenito govoreći, migranti su vrlo često na neki način inkorporirani u transnacionalne društvene prostore: "njihovi životi uključuju svakodnevne aktivnosti, rutine i institucije smještene i u određenoj zemlji i transnacionalno" (Levitt i Glick Schiller 2004:1003).

Konceptualizirajući simultanost života migranata u transnacionalnim društvenim prostorima, Peggy Lewitt i Nina Glick Schiller (2004) razlikuju *načine bivanja* – društvene odnose i prakse u koje su pojedinci uključeni u svojem svakodnevnom životu i *načine pripadanja* – prakse koje određuju ili ukazuju na identitet koji demonstrira svjesnu povezanost s određenom skupinom. Istraživanje onoga što ljudi čine s predmetima i zbog njih može nam pružiti uvid u njihove *načine bivanja* u transnacionalnim društvenim prostorima koje nećemo shvatiti ako smo prvenstveno usredotočeni na njihove *načine pripadanja*. Ako, na primjer, migrante konceptualiziramo kao pripadnike etničke grupe, istraživanje će nužno biti usmjereno k predmetima koji služe kao etnički markeri i imaju simboličku vrijednost, dok će "obični" predmeti svakodnevne uporabe ostati zanemareni jer ne govore ništa o etničkom identitetu. Ako pak migrante konceptualiziramo kao ljude koji sudjeluju u stvaranju i održanju transnacionalnih društvenih prostora, od interesa su svi predmeti koji su putovali između raznih lokacija u tim prostorima te bivaju korišteni (ili tek prisutni) i "tamo" i "ovdje".

Dok *pripadanje* kombinira "djelovanje i svijest o vrsti identiteta na koji ukazuje to djelovanje" (Levitt i Glick Schiller 2004:1010), *bivanje* u nekom društvenom prostoru ne znači da se ljudi nužno identificiraju s ikakvom etiketom ili kulturnom politikom vezanom uz taj prostor.

Oni imaju mogućnost djelovanja ili identificiranja u nekom određenom trenutku, "no neće svi to nužno i učiniti" (Levitt i Glick Schiller 2004:1010).

To je moguće ilustrirati situacijom u kojoj suprugu u "međuetničkome" braku razljuti to što njezin suprug Šveđanin jelo koje je priredila za goste predstavlja kao "etničko". On joj *nije dopustio da biva*, nego ju je smjestio u sferu *pripadanja* određenu njezinim etnicitetom. Za nju, recept nije "etnički", već je to recept njezine majke; ako se on i tiče ikakvoga identiteta i naslijeđa, onda je to njezin identitet kao kćeri – nasljednice majčine kulinarske vještine.

Primjer *usporednog bivanja i pripadanja* mogao se uočiti na zabavi nakon godišnjega festivala hrvatske kulture u Švedskoj, krajem devedesetih godina. Po svršetku festivalskoga programa, podrum prostora unajmljenog za tu prigodu preinačen je u disko s popularnim pjevačem iz Hrvatske koji je započeo svoj živi nastup privukavši gomile veselih posjetitelja koji su zajedno s njime pjevali i oduševljeno plesali. Kontrast u odnosu na ranije govornike koji su govorili u ime "zajednice Hrvata u Švedskoj" i reprezentacijsko korištenje nacionalnih simbola na pozornici bio je napadan. Usprkos tome što su tekstovi pjesama koje su skupno pjevane bili na hrvatskom i što su se mnogi od prisutnih međusobno poznavali, to je u prvome redu bila skupina ljudi koji su podijelili radostan događaj plesa u napučenom, zamračenom prostoru i odlično se zabavljali. Međutim, oko pola sata nakon početka, začula sam, usred vrlo glasne glazbe, nervozne uzvike koje su razmjenjivala dva muškarca iz organizacijskoga odbora: "Zaboravili smo zastavu! Zaboravili smo zastavu!!!" Sumnjam da je itko osim njih zapazio da zastave nema, no organizatori su smatrali svojom dužnošću staviti hrvatsku zastavu na malu pozornicu na kojoj je nastupao pjevač i time redefinirati prostor *transnacionalno usidrene zabave* u prostor *transnacionalno potvrđene nacionalne pripadnosti*.

MATERIJALNE PRAKSE

Čime god se ljudi bavili, to je potkrijepljeno ili zabilježeno u specifičnoj materijalnosti. Promišljanja o migrantima i predmetima najčešće su usmjerena k predmetima kao iskazima identiteta, prije svega etničke pripadnosti. Ovaj rad bavi se načinima na koje predmeti konstituiraju

svijet koji migranti doživljavaju u njegovoj materijalnosti te načinima na koje im ti predmeti omogućavaju uključenost u transnacionalne društvene prostore koje sami stvaraju. Prepoznajući "sintetičku sposobnost aktualnih materijalnih formi za kombiniranje perspektiva i domena spoznaje" (Geismar i Horst 2004:6), predlažem jedan od mogućih pravaca istraživanja na polju migracija koji bi mogao ne samo obogatiti etnografska zapažanja, nego i dovesti do novih spoznaja.

Pisati o migrantima bez oslanjanja na koncepte etniciteta i identiteta? Moje nastojanje da se udaljim od pretpostavke o etnicitetu kao nužnom elementu da bi se objasnila ponašanja migranata u skladu je s tvrdnjom Jeana-Pierrea Warniera kako je materijalna kultura "dobra ne samo kao sredstvo za promišljanje, kategoriziranje, označavanje, komuniciranje ili stvaranje identiteta, već i za pokretanje i djelovanje u skladu s materijalnim predmetima, zajedno s njima, protiv ili putem njih" (Warnier 2001:6). Predlažem da empirijski interes bude usmjeren na predmete koje migranti stječu i koriste na različitim lokacijama u svojem životu, u različitim državama.

Kojim to konkretnim praksama ljudi ostvaruju prisutnost u različitim lokacijama unutar transnacionalnih društvenih prostora? Što to čine, šalju ili nose sa sobom da bi ostali u vezi – da bi bili prihvaćeni, pamćeni, potrebni ili cijenjeni u mjestima u kojim ne žive svoj svakodnevni život, a za koja su višestruko vezani? Da li je osobna prisutnost, dakle putovanje, nužno za osjećaj i potvrdu pripadnosti takvim mjestima ili su predmeti-pokloni koji slijede transnacionalne putanje dovoljan izraz i dokaz povezanosti? Dok većina antropoloških radova o transnacionalnim vezama zanemaruje prakse o kojima je ovdje riječ, ekspanzija relativno jeftinih putovanja i ogromne količine predmeta koji putuju u pretrpanim automobilima, autobusima i avionima vape za etnografskom dokumentacijom. Istraživanje transnacionalnih praksi i iskustava migranata i teorijski je relevantno jer izbjegava pred-razumijevanja grupnih pripadnosti te empirijski provjerava važnost etničkih parametara i ideje zajednice, koji dominiraju suvremenim istraživanjima migracija.

Bez obzira na svoja različita obilježja, predmeti mogu biti interpretirani kao materijalni iskazi pripadanja, kao iskazi statusa ili obiteljske povijesti, kao izrazi društvenih i kulturnih razlika. Ovisno o vrsti i namjeni, uporabi

ili pukoj prisutnosti, predmeti neki prostor mogu odrediti kao prostor sjećanja ili ponosa, tugovanja ili slavlja, prostor privatnosti ili simboličkog zajedništva, ili pak ekonomskih veza (usp. Povrzanović Frykman 2007). Predmeti su uključeni u mnogostruka nastojanja k pripadanju; često su središnji iskazi pripadanja. Izmještanje ljudi često implicira i premještanje stvari. Pregovaranje o značenjima često uključuje komunikaciju putem predmeta. Strategije postizanja statusa često se vrte oko materijalne i simboličke vrijednosti pojedinih predmeta.

Svi su ovdje navedeni pristupi predmetima prisutni u istraživanjima unutar semantičkog polja dijaspore i transnacionalnih društvenih prostora (usp. Faist 2000; Glick Schiller et al. 1995; Kivisto 2001; Portes et al. 1999; Smith i Guarnizo 1998; Vertovec i Cohen 1997). No, prevladava interes za predmete u kontekstu simboličkih konstrukcija i kolektivnih iskaza etničke i nacionalne pripadnosti.

S druge strane, antropolozi i drugi istraživači materijalne kulture nude niz teorijski rafiniranih djela koja se bave objektivacijom, društvenim sjećanjem, konzumacijom potrošnih dobara te pitanjima identiteta i subjektiviteta (usp. Appadurai 1986; Buchli 2004; Geismar i Horst 2004; Miller 1998a, 1998b, 2001, 2005; Warnier 2001). Ipak, čak i u dinamičnom i ekspanzirajućem kontekstu suvremenih istraživanja materijalne kulture (najbolje predstavljenim u časopisu *Journal of Material Culture*), materijalne prakse migranata kojima oni uspostavljaju i održavaju transnacionalne društvene prostore tek su ponekad u središtu interesa (usp. van der Horst 2006, Salih 2003, Werbner 2000).

ODRŽAVANJE VEZA: ULOGA PREDMETA

Anegdote koje se bave prekograničnim vezama i kulturnim praksama ne mogu poslužiti kao temelj razumijevanja problema suvremenih migracija, ali mogu biti valjanim polazištem empirijskog istraživanja. Predlažem da se pažnja usmjeri na održavanje transnacionalnih veza – na angažman koji zahtijeva vrijeme, novac i energiju kako bi se očuvale funkcionalne poveznice koje prelaze državne granice. Te se veze mogu ostvarivati na području društvenih, političkih i kulturnih *interesa* – ljudi nastoje biti informirani i uključeni u zbivanja kako u državi u kojoj žive,

tako i u državi iz koje potječu. Mogu se odnositi na *mjesta* – u tom se slučaju veze ostvaruju posjećivanjem ili bavljenjem gospodarskim aktivnostima na raznim lokacijama transnacionalnog prostora. Konačno, to su u velikoj mjeri veze s *ljudima*, pri čemu je ključno prevladavanje fizičke udaljenosti od emocionalno bliskih i društveno relevantnih osoba. Fizička udaljenost povlači za sobom i troškove komunikacije i putovanja; vozni redovi i režimi prelazaka granica iziskuju pomno planiranje; odvojenost od obitelji i prijatelja uključuje specifične obveze, a često i suočavanje s osjećajem krivnje. Ovdje su u središtu pažnje kontakti s mjestima i ljudima, a posebice pitanje važnosti predmeta u uspostavljanju i održavanju tih kontakata.

Istražujući ruske studente u Izraelu, Edna Lomsky-Feder i Tamar Rapoport su primijetili da "neposredno iskustvo samog putovanja – koje uključuje interakcije licem u lice i fizički kontakt s bliskim mjestima, ljudima i kulturom – ima značajan utjecaj, značenje i važnost koji se razlikuju od svih drugih iskustava kontakta s domom" (2000:34). Studenti s kojima su razgovarali naglašavali su "senzualne osjećaje" i "utješan osjećaj bliskosti" s ljudima i mjestima koje vole, a postizali su ga "jedući poznatu hranu i udišući poznate mirise" (2000:41).

S druge strane, za one koji nisu migrirali, posjeti migranata ne samo da potvrđuju kontinuitet kulturnih normi koje se tiču obiteljskih i drugih društvenih odnosa, nego mogu biti i značajnim izvorom lokanog prestiža. Mnogi će čitatelj ovog časopisa biti svjestan činjenice da se pri raznim slavljima u hrvatskim selima itekako gleda na broj vozila stranih registracija parkiranih pred pojedinim kućama. U Švedskoj su me pak neke kazivačice molile da im se pri posjetima Hrvatskoj javim razglednicom. Razglednice iz Hrvatske su, naime, čest – i, čini se, prestižan – ukras dnevnih soba. Moglo bi se reći da je bilo kakav dokaz veze, privatne kao i javne, općenito dobrodošao na bilo kojoj lokaciji transnacionalnoga društvenog prostora.

Uz standardni fokus na društvene odnose, materijalne prakse lako izmiču iz vida. U studijama migracija, bez obzira na prihvaćenu metodologiju praćenja relevantne pojave na raznim lokacijama (Marcus 1995), još je uvijek manje uobičajeno prvenstveno pratiti *predmete* na njihovim putovanjima među lokacijama u transnacionalnim prostorima. No, iskustveni je temelj – koji je velikim dijelom određen materijalnošću svijeta oko nas – taj koji povezuje stvari, društvene odnose i identitete.

Zašto se hladnjaci kupljeni u Britaniji transportiraju u Maroko?² Što to poručuje igračka koju majka migrantica šalje djetetu koje je ostavila za sobom, a što nije moguće prenijeti telefonskim razgovorom?

ISKUSTVENA JEDINSTVENOST (ILI KONTINUITET) TRANSNACIONALNIH DRUŠTVENIH PROSTORA

Razumijevanje *iskustvene jedinstvenosti* (ili kontinuiteta) transnacionalnih društvenih prostora pretpostavlja *dekonstrukciju dihotomija* "ovdje nasuprot tamo", "nova nasuprot staroj zemlji", "zemlja useljenja nasuprot zemlji iseljenja". Iskustvo bivanja u transnacionalnim društvenim prostorima postaje jasnije ukoliko su ovi analitički parovi povezani sa "i", umjesto rastavljeni sa "nasuprot". Predmeti su materijalni aspekt veznika "i" u ovdje predloženoj analizi.

Na transnacionalnim putanjama predmeti ne samo da su prisutni, nego su često i od ključnog značenja. Za početak, sama mogućnost komunikacije s članovima obitelji koji nisu fizički blizu pretpostavlja čitav niz predmeta i o njima ovisi. U svrhu održavanja kontakta, potrebni su telefon, jeftina satelitska telefonska kartica ili računalo, internetska veza, *web*-kamera. Valja imati pouzdano osobno vozilo da bi se prevalilo 3000 kilometara u oba pravca ili imati pristup javnom transportu prihvatljivom i po rasporedu vožnje i po cijenama. Valja se odlučiti između 26 sati vožnje autobusom i dva sata letenja te se suočiti s cijenom karata, recimo, četiri mjeseca prije puta, prije no što cijene porastu. Tijekom planiranja putovanja valja imati na umu i poklone za ljude k kojima se putuje (usp. Burrell 2008, Salih 2003). No pri tome valja pronaći ravnotežu između velikodušnosti kojom se nastoji ublažiti ekonomska nejednakost između darovatelja i darovanih te obzira spram moguće nelagode darivanih koji ne mogu dostojno uzvratiti. Ili pak – posve suprotno – darovateljeva doživljaja izrabljenosti kada, kako to kaže Kathy Burrell (2008:76–77), pokloni slične obaveznim davanjima.

² Ekonomske su novosti Prvog programa Švedskog radija 18. kolovoza 2005. objavile podatak da su se čarter letovi koji povezuju Veliku Britaniju s različitim zemljama porijekla imigranata koji žive u toj zemlji u samo nekoliko godina popeli s 10 na 20 posto ukupnog prometa na aerodromu Heathrow. Rečeno je da je opetovani zahtjev putnika povećanje dozvoljene težine prtljage. Spomenuti su i frižideri transportirani avionom u zemlje porijekla.

Postoji čitav niz predmeta – kupljenih ili dobivenih na poklon, industrijskih ili iz kućne radinosti, koji posjeduju emocionalnu ili praktičnu vrijednost – koje migranti žele ili su "prisiljeni" donijeti u zemlju useljenja, u kojoj ih čuvaju (puštajući ih da naprosto budu prisutni) ili se njima koriste (bilo svakodnevno, bilo u posebnim prigodama, uključujući i one vjerske).

Zbog čega oni zaslužuju posebnu pozornost? Može li pomak s razgovora o identitetu na razgovor o predmetima baciti novo svjetlo na motivacije i preokupacije ljudi vezane uz njihov angažman i uključenost u transnacionalne društvene prostore? Može li "zaokret prema predmetima" (Woodward 2001:117) biti plodonosan put u istraživanju migranata? Što dobivamo ako pozornost posvetimo ne samo naracijama o tome tko smo i što smo, nego i praksama izlaženja na kraj s dostupnom materijalnošću i njezinim korištenjem?

Postavljanje predmeta u središte pozornosti može nam otkriti na koji je način iskustvena stvarnost emocionalno i praktično sadržana u njihovoj materijalnosti. To vrijedi podjednako za suvenire i za predmete za praktičnu uporabu, za obiteljske albume i za prehrambene proizvode, za vjerske simbole i za svakodnevnu odjeću. Ovaj rad, međutim, daje prednost predmetima koji *ne* posjeduju reprezentativan potencijal za konsolidiranje etničkoga identiteta.³

Društveni odnosi, težnje i identiteti mogu biti sadržani u predmetima, njima predstavljeni ili materijalizirani. Predmeti mogu biti važni zbog osobne vezanosti, praktične korisnosti ili "svakodnevnosti" njihove prisutnosti u životu pojedinca. Moguće ih je reciklirati, oni mogu nadomjestiti druge predmete ili replicirati izvorno uređenje neke druge lokacije. Međutim, u smislu koji nas ovdje zanima, njihovi učinci naizgled su slični: time što ih se koristi, ili naprosto svojom prisutnošću, predmeti također pružaju i jamče multiskalarni kontinuitet praksi i mjesta.

Visokoobrazovana i dobrostojeća žena koja živi u Londonu, a svoje roditelje u Istanbulu posjećuje barem triput godišnje, ispričala mi je da

³ Istraživanje posvećeno temeljnim materijalnim aspektima ljudskih života – onima koji su istovremeno i posve osobni i posve obični pa time i zajednički mnogim ljudima – ima i važnu etičku dimenziju. Saznati o motivacijama i praksama u sferi doma i veza među ljudima koji su si bliski, a žive u različitim zemljama, može doprinijeti razumijevanju i poštovanju sličnosti mimo etničkih, kulturnih i državnih određenja.

cipele popravlja u postolarskoj radnji koju godinama koriste i njezini roditelji. Londonske cijene nisu razlog ovoj praksi; ona to čini, kako je rekla, "i ne razmišljajući", jer joj je to "tako normalno". U ovome primjeru nema ni traga iskazu pripadanja koji bi potkrepljivao nekakav identitet. Radi se o pukoj navici (jednoj od mnogih na kojima se temelji transnacionalno *bivanje* te žene) koja dobro ilustrira *iskustvenu jedinstvenost* njezina (transnacionalnoga) društvenog prostora. Cipele korištene na jednoj lokaciji popravljane su na drugoj te se vraćaju na prvu da bi ih se tamo dalje koristilo. Uspostavljen je kontinuitet kružnog kretanja, a time i kontinuitet prisutnosti te žene u njezinoj istambulskoj četvrti, u kojoj obavlja trivijalne dnevne poslove premda živi (i) u Londonu. (Valja naglasiti da ovdje *nije bitno* znati jesu li ona i njezini roditelji Turci; bitno je da žive u dvjema državama i da održavaju žive veze.)

Čini se da je donošenje, odabir, držanje, prilagođavanje, pomno čuvanje i korištenje predmeta načinjenih ili nabavljenih na različitim lokacijama jedan od temeljnih aspekata transnacionalnih društvenih prostora. Ako ljudi sa sobom donose razne predmete, čine to stoga što to žele ili stoga što "moraju", ali čine to u prvome redu stoga što to *moгу*: ti su predmeti dio, ili pak omogućuju neki aspekt, njihova svakodnevnog života. Čak i kad njihova materijalnost iziskuje velike napore i dodatne troškove, oni aktiviraju transnacionalne načine bivanja kao nešto što je samo po sebi razumljivo. Čak i ako ih primoravaju da se hvataju u koštac s problemima koje nameću režimi prelazaka granica i fizička udaljenost, predmeti ljudima pomažu da zaniječú segregaciju između različitih lokacija u transnacionalnim prostorima koje su sami stvorili i opetovano stvaraju.

NAGLAŠENOST MATERIJALNOSTI

Bruno Latour (2000) je napisao da riječ *posredovanje* – na primjer, "predmeti posređuju društvene odnose" – postaje utočištem neznanja ako je posredništvo zamišljeno kao posrednik koji nosi značenje, ali ga ne može proizvesti. Ako je ono usmjereno prema predmetima samim kao "posrednicima", tada je njihova aktivna uloga u stvaranju značenja priznata. U ovdje predloženom pristupu predmeti, dakle, ne "izražavaju", ne "simboliziraju", ne "reflektiraju", ne "materijaliziraju" društvene odnose,

nego ih *stvaraju*. Materijalnost predmeta je ono za što se (analitički) "treba uhvatiti". Oni su ili u središtu praksi kojima se transnacionalni prostori održavaju ili generiraju osjećaj kontinuiteta između različitih lokacija. Moji se primjeri stoga odnose na načine *bivanja* na transnacionalnim društvenim prostorima.

Za etnografa koji je više zainteresiran za materijalno nego za simbolično i reprezentacijsko, predmeti svakodnevne uporabe posebice su zanimljivi. Konkretno, kada je neki predmet dio svakodnevne uporabe i svakodnevica je bez njega postala nezamisliva, ne doživljavamo ga kao obilježje, nego kao sastavni dio subjektivnosti (Warnier 2001:21). Kao jedan od primjera može poslužiti valjak za tijesto pokojne bake koji migrira zajedno s unukom koja se njime koristi kad god peče kolače (Pollak 2007). Kao drugi primjer mogao bi poslužiti automobil koji je u Njemačkoj kupio otac *gastarbajter* sinu što je ostao u Hrvatskoj. Prilično je predvidljivo da automobil može imati funkciju statusnoga simbola; ovdje želim ukazati na to da automobil punoljetnom sinu pruža opcije za djelovanje u mjestu njegova svakodnevnog života i mogućnost samostalnih posjeta ocu. Automobil unosi potencijalnu jednakost djelovanja što se tiče osobne pokretljivosti nužne za održavanje njihova transnacionalnog odnosa.

Ovdje spomenuti primjeri ne mogu se objasniti analizom koja bi pretpostavila da predmeti služe kao "rezervoari" sjećanja (Marcoux 2001:73). U transnacionalnom društvenom kontekstu činjenica da je neki predmet (ili objekt poput kuće) ostavljen u nekom udaljenom mjestu (ili mu "pripada" jer ne može biti pomaknut) ne znači da je i izgubljen za migranta. Ne može se čak ni reći da je *ostavljen* – on naprosto *jest/biva* tamo, u svojoj materijalnosti; čeka migranta da mu se vrati i koristi ga sve dok ponovo ne pođe u drugo mjesto.

Ovdje spomenuti primjeri, dakle, nisu "aide-mémoires" (2001:73) – predmeti koji pomažu očuvanju konzistencije i kontinuiteta sjećanja. Predmeti kakvi su ovdje u središtu pažnje nisu "zamrznuti" u simbole. Upravo suprotno, oni su "transnacionalno aktivni"; i pošiljateljima i primateljima i onima koji ih prenose nameću svoje materijalne osobine, ali i refleksiju o (ne)mogućnostima određenim materijalnim uvjetima. Značenja predmeta su isprepletena s načinima na koje su korišteni i s načinima na koje utjelovljuju iskustva ljudi na različitim transnacionalnim lokacijama.

Prakseološki pristup materijalnoj kulturi rasvjetljava različite slojeve složenog odnosa između utjelovljene materijalne kulture i reprezentacija (Warnier 2001:20–21), odnosno između *bivanja* i *pripadanja*. Ovisno o kontekstu, naslijeđenu je narukvicu moguće nositi kao etnički marker, a istovremeno ona može utjeloviti emocionalne veze s određenim osobama te svoju vlasnicu "usaditi" u transnacionalni društveni prostor.

BIVANJE KOD KUĆE

Afektivne je aspekte mjesta teško razlučiti od konkretne materijalnosti kuća, soba, kuhinjskih stolova i svih onih predmeta koji neko mjesto čine bliskim i "našim vlastitim". Zato je izvanredno važno istraživati i lokacije i situacije različite od onih u kojima se ostvaruju javne reprezentacije grupnog identiteta migranata. Individualne prakse u privatnoj sferi doma – kako u mjestima useljavanja, tako i u mjestima iz kojih su se migranti iselili – važne su jednako kao i ponašanje na javnim proslavama ili vjerskim događanjima, dakle u prilikama ostvarivanja i predstavljanja grupne pripadnosti.

Izjašnjavajući se za "materijalizaciju etnografije", Haidy Geismar i Heather A. Horst ustvrdile su da bi se detaljna etnografska diskusija trebala usmjeriti posebice na materijalni svijet, u svrhu "otkrivanja novih perspektiva o ključnim temama u okviru socijalne antropologije" (Geismar i Horst 2004:5). Na sličan je način moguće proširiti i razmatranje transnacionalnih migracija. Jedino je istraživanjem utemeljenim na etnografiji moguće opisati i objasniti, na primjer, "da "dom" predstavlja stalno uzajamno djelovanje između ideje i supstance" (ibid., 2004:9) te da "osjećaj bivanja kod kuće ne proizlazi iz riječi, nego iz nazočenja" (Frykman i Gilje 2003:29) – uvijek i posvuda, i to ne samo u slučaju migranata (vidi Löfgren i Bendix 2007).

Uvođenje garderobnih ormara isključivo za moju uporabu bilo je ključno u procesu prilagodbe (trans)migracijskoj odluci o tome da, prilikom boravka u Zagrebu, dijelim dom s mojim roditeljima. Situacija "života među koferima" bila je teško podnošljiva; imala sam dojam svedenosti na status gosta u prostoru koji je bio mojim domom u emocionalnom i pravnome smislu, no ne i kroz materijalnost uspostavljen i korišten prema mojem vlastitom nahođenju.

Jedna mlada žena iz Zagreba opisala je svoje preseljenje u London kao traumatsko, što je trajalo sve dok su ona i njezin partner Englez živjeli u improviziranim, nesređenim uvjetima (vidi članak Mirne Jernej u ovome broju). Ono je postalo "normalno" čim su se nastanili na stalnoj adresi te dobili priliku da organiziraju svoj vlastiti dom. Bilo bi posve pogrešno teoretizirati o njezinoj ranijoj frustraciji kao o posljedici iseljenja s nacionalnog teritorija njezine matične države. Frustraciju nije izazvala trauma "transplantiranja iz domovine", nego potreba za materijalnim okruženjem u kojemu će moći djelovati slobodno i opremiti ga u skladu s vlastitim potrebama i ukusom.

Imajući to na umu, njezin etnicitet i klasno podrijetlo, njezino državljanstvo i struka su irelevantni. Nije ovdje relevantna niti činjenica da je riječ o dobrovoljnoj migrantici; način na koji je opisala svoju traumu vrlo je sličan pričama koje sam čula od što su zbog rata došli u Švedsku. Taj primjer objašnjava činjenicu da su za stvaranje doma nužni određeni materijalni uvjeti. Ovdje dom ne predstavlja prostor "u kojemu prebivaju (...) sjećanja na prošla vremena, kao i nadanja u ono što tek treba doći" (Hecht 2001:123), već sferu iskustva stanovanja, u kojoj se predmeti, prakse i identifikacije – i ono materijalno i ono simbolično – spajaju u svakom trenutku sadašnjosti. U ovdje iznesenoj analizi "dom" čini empirijsku, iskustvenu kategoriju. To je i razlog zbog kojega zasnivanje novoga doma u Londonu nije unaprijed isključilo istodobno zadržavanje zagrebačkog doma.

S druge strane, jedan akademski par s djecom, koji se relativno često selio ne samo iz zemlje u zemlju, nego i s kontinenta na kontinent, posjedovao je jedan jedini kućanski predmet koji se selio zajedno s njima: kuhinjski stol. Detalj koji iznenađuje jest da je taj stol bio zadivljujuće velik i šokantno težak, načinjen od punoga hrasta. Trošenje velikih novčanih svota na transport stola nije, naravno, bila racionalna odluka, već odgovor na potrebu za vlastitim ognjištem. Kao materijalna konstanta u njihovim privremenim domovima koje su namjestili drugi bilo je to minimalno, ali stabilno polazište prema novim inkorporacijama u novim okolinama.

Kada hrvatski diplomati (opisani u članku Lucije Katulić u ovom broju) nose svoju vlastitu posteljinu i posuđe na lokacije u inozemstvu koje trebaju postati njihovim domovima tijekom sljedeće četiri godine, oni

uspostavljaju kontinuitet upravo materijalne suštine intimnosti doma: radi se o kućanskim predmetima koji su u izravnom dodiru s njihovim tijelom.

PRAĆENJE PREDMETA

Kada zagrebački roditelji, pripadnici srednjega sloja (o kojima piše Mirna Jernej u ovom broju), pripovijedaju o svojim strategijama skrivanja sušenih kobasica i maslinova ulja prilikom prelaska britanske granice kada idu u posjet svojoj kćeri koja se udala u Londonu, nije riječ samo o nadmudrivanju države i sve restriktivnijih režima prelazaka granica. Ona govori i o važnosti nastavljanja kćerkine svakodnevne normalnosti koja obuhvaća i određene okuse te proizvode – ma gdje se nalazila. Zabavnih priča o krijumčarenju domaće hrane ima napretek i ljudi ih rado prepričavaju. Zadovoljavaju li one kriterije za istraživačko nastojanje kojim se ovdje bavimo?

"Praćenje" predmeta, naravno, ne znači samo njihovo promatranje u doslovnome smislu, već i pričanje o njima. Kao i kod svakog istraživanja koje se temelji na usmenim iskazima, ostaje dvojba glede razmjera do kojih istraživačevo određivanje teme i pitanja o njoj mogu rezultirati pretjeranim naglašavanjem njezine relativne važnosti. S druge strane, mogli bismo se "izgubiti" u pojedinostima veoma osobnih prikaza i suočiti se s kritikama zbog nemogućnosti generaliziranja. Međutim, oni koji su uistinu proveli istraživanja na tome polju, optimistični su. Slučaj je to i, na primjer, s Kathy Burrell, koja je razgovarala s Poljakinjama u Britaniji i zaključila da su "unatoč ili možda *upravo zbog subjektivnosti tih pripovijesti*, ti razgovori ukazali na neka zapažanja koja je moguće općenitije primijeniti, o odnosu između materijalnoga svijeta, roda i migracije te o hladnoratovskoj podjeli na Istok–Zapad" (Burrell 2008:79, kurziv MPF). Evociranje iskustva, bez obzira na njegovu statističku reprezentativnost, može poslužiti kao prečica k razumijevanju.

Uza standardno uzajamno djelovanje "činjenica" i "interpretacija" u naraciji, nije jednostavno razlučiti samu materijalnost praksi o kojima je riječ. Čak i kada su razgovori sustavno kombinirani sa zapažanjima istraživača, i onaj najsvakodnevniји, najuobičajeniji predmet ili materijalni

ambijent "podliježe sumnji da je naša percepcija istog možda podvrgnuta našoj interpretaciji" (Petridou 2001:102). Bez obzira na to, vjerujem da je u predmetima prisutan određen stupanj objektivnosti; moguće ih je "prebrojati", "izmjeriti", njihova fizička svojstva moguće je detaljno opisati. Shvaćanjem onoga što predmeti *čine* ljudima i onoga što im *omogućavaju da čine* te pružanjem pomnih objašnjenja – temeljenih i na promatranjima i na iskazima – o njihovim putanjama i praktičnim primjenama, *može se* doprinijeti boljem razumijevanju života migranata. Ponovno naglašavam da je naročito obećavajuća "banalna" sfera predmeta svakodnevne uporabe budući da je pozornost inače obično usmjerena na promatranje predmeta kao simbola i pitanja identiteta migranata.

Pri tome je važno naglasiti da "praćenje predmeta" nije samo sebi (metodološkom) svrhom, već se radi o pokušaju iznalaženja novih načina razumijevanja migrantskih života. Premda je sustavno istraživanje na različitim (predmetima povezanim) lokacijama ideal, utjecaj transnacionalnih praksi moguće je istraživati i razgovorima s migrantima (ili onima koji nisu migrirali, ali su dijelom transnacionalnoga društvenog prostora) na jednoj jedinoj lokaciji (usp. Levitt i Glick Schiller 2004:1012). Ključno je da ljude pitamo i o stvarima "ovdje" i o stvarima "tamo". Premda reciprocitet njihova odnosa najčešće nije potpuno simetričan, "ovdje" i "tamo" su, naime, neprestano izloženi međusobnim utjecajima. Ukoliko je istraživački interes za migrante usmjeren k materijalnim aspektima simultanosti dnevnih aktivnosti, rutina i institucija na različitim lokacijama u raznim zemljama, postaje jasno da ljudi, mjesta i predmeti i "tamo" i "ovdje" moraju biti razmatrani s jednakom pažnjom.

Za prikupljanje dostatnih podataka o obrascima bilo bi potrebno opsežno komparativno istraživanje. Primjerima koji slijede ilustriram način na koji bi se ono moglo rukovoditi predmetima.

KLJUČ: POVEZIVANJE PUTEM PRAKSE

Ključevi obaju mojih domova uvijek putuju zajedno sa mnom u oba smjera premda se u njima uvijek nalazi netko tko će mi otvoriti vrata. Netko bi mogao zaključiti da oni materijaliziraju izvjesnost vlasništva. Međutim,

sa sobom ih nosim kao sredstva koja mi pružaju praktičnu mogućnost ponovnoga ulaska u oba doma kao da sam to učinila tek jučer, a ne, recimo, pred dva mjeseca, na "normalan" način – bez pritiska na zvonce.

Ipak, tijekom prvih dviju godina mogega života u Švedskoj, otvaranje vrata mogega novog doma, što je trebalo predstavljati čin koji se radi bez razmišljanja, nije bilo lišeno problema. To me, iz dana u dan, podsjećalo da su ideja, ponašanje i artefakt međuovisni; da je djelovanje neodvojivo od odnosa između različitih entiteta koji čine područje djelovanja (Knappet 2002:97) – ovdje se radilo o djelovanju koje podrazumijeva ulazak u moj dom. Zapravo, to me neprestano podsjećalo na moju stranost.

Svakoga dana, uvijek iznova, okretala bih ključ u smjeru koji je normalan za sve ključanice koje sam koristila u Hrvatskoj, a onda bih se bila primorana prisjetiti da je u Švedskoj to *krivi* smjer. Ključ je valjalo okrenuti u suprotnome smjeru – što je daleko manje komplicirano od Latourova berlinskoga ključa koji iziskuje pomno razrađene poteze (Latour 2000), ali i to je teško "upamtiti". Upravo je to suština moje teze: ne pamtimo odnosno ne razmišljamo o tome na koji način otključati vrata – to naprosto činimo (a naučili smo kako to činiti, čineći to, a ne tako da nam je to netko tumačio). Naravno da sam shvaćala kako je moj postupak za ulazak u novi dom pogrešan, ali je on bio do te mjere uobičajen da mi je bila potrebna godina dana da ga se riješim i počnem ulaziti u svoj švedski dom bez toga iritantnog trenutka prekida, te pukotine u normalnosti mogega boravka u drugoj zemlji.

Kada sam to napokon savladala, počela sam ulaziti u svoj hrvatski dom "na švedski način"! Moralo je proći još neko vrijeme prije no što je sve došlo na svoje te sam ključeve počela koristiti kako treba, bez pogrešaka koje osvješćuju inkorporirane načina bivanja. Razmišljanje o njima opterećuje.

Ako migrant osjeća da se ne uklapa jer ne može pjevati zajedno s ostalima na nekoj javnoj nacionalnoj proslavi, s tom se situacijom može nositi tako što će takvo bivanje-koje-postaje-pripadanje odbaciti kao povijesno konstruirano. *Naravno* da ne možete pjevati uglas s ostalima ako ste stranac, nedavni useljenik.

Ključ koji se odupire najuobičajenijoj mikroradnji koja vam omogućuje da uđete u svoj dom, nešto je što je puno teže podnijeti.

Naravno da bi svatko trebao moći otključati svoja vrata bez problema! Oko materijalnosti predmeta koji odbijaju biti "normalni" nema ustupaka budući da ona nije društveno konstruirana; ona je "jednostavno takva". Ne možete "okriviti" nikoga doli sebe same – zbog toga što ne boravite tamo dovoljno dugo da biste prakticirali čin otključavanja vrata sve dok ga ne inkorporirate. Vrata – točnije, ono što doživljavate kao ulaz u *svoje vlastito* mjesto u novome svijetu – odupiru se vašemu uobičajenom postupku kao nečemu nenormalnom; to je fizičko odbijanje vašega "stranog tijela".

PLASTIČNA VREĆICA: BIVANJE NASUPROT PRIPADANJU

Publika je pljeskala, a još se jedna folklorna plesna skupina penjala na pozornicu unajmljenu za održavanje multikulturne manifestacije u godinama nakon 2000., čiji su domaćini bili Hrvati i kojom su dominirali hrvatski folklorni plesači iz Malmöa i jedna skupina iz Hrvatske. Oni koji su se tek trebali pojaviti na pozornici, morali su stajati duž rubova prostorije i vizualni je efekt bio dojmljiv: snažan dojam na mene je ostavilo mnoštvo narodnih nošnja jarkih boja, od kojih su mnoge nosila djeca i tinejdžeri, koji su pričali i šalili se na švedskom te stvarali buku koju je nadjačavala jedino glasna glazba s pozornice. Još jedan "festival kulture", ovoga puta s još nekim "etničkim" gostima (Makedoncima, Čileancima, Šveđanima), ali po svemu ostalome standardni javni nastup Hrvata u Švedskoj.

Nošenje narodne nošnje, pjevanje narodnih pjesama na pozornici u zemlji useljenja: klasičan je to primjer načina na koji useljenici potvrđuju svoju pripadnost hrvatskome narodu. Kako se pokazalo toga poslijepodneva, svjesno održavane veze s Hrvatskom bile su definirane "kulturno korektnim" formatom pozitivne etničke osviještenosti i uprizorenja etničkoga identiteta.

U tom moru etničkih markera, raznih vidova baštine i pozivanja na šire sustave značenja, odjednom sam primijetila da jedan od organizatora nosi plastičnu vrećicu. Bila je velika; jarko crvena s jedne strane, zelena s druge – meni lako prepoznatljiva. Nije bilo ispisanog logotipa, međutim, te su boje logotip same po sebi: one pripadaju *Konzumu*, hrvatskome lancu prehrambenih trgovina, koje se nalaze gotovo u svakome urbaniziranome mjestu u Hrvatskoj. Kako sam toga čovjeka susrela radeći na terenu, znala sam mnogo o njegovim raznovrsnim transnacionalnim putanjama.

Mogu stoga pretpostaviti da je tu vrećicu kupio sam, možda kupujući namirnice za doručak u svome hrvatskom domu, i dovezao je u Malmö automobilom, koristeći je možda kako bi u nju stavio neke prehrambene proizvode. Proizvedene od čvrste plastike, *Konzumove* su vrećice na cijeni kao izdržljive te ih kupci u Hrvatskoj često opetovano koriste, a to, očito, vrijedi i u Švedskoj.

Obična vrećica – nevažan, posve trivijalan element *transnacionalnog bivanja*. Pa ipak, kakav je to kontrast između toga materijalnog dokaza o proživljenim vezama s Hrvatskom i pomno razrađenih, napadnih uprizorenja pripadnosti na pozornici! Kakav jaz između vrijednih predmeta prikazanih na pozornici, u potpunosti namijenih reprezentaciji, i banalne plastične vrećice, prisutne jedino onoliko dugo koliko je korisna za praktičnu namjenu nošenja!

Ta je plastična vrećica učinila vidljivim način bivanja u transnacionalnome društvenom prostoru, neometen bilo kakvim zahtjevom za identifikacijom. Možda je to razlog zbog kojega sam bila istinski sretna što sam je ugledala upravo ondje, usred uprizorenja, znakova i simbola (moje) etničke pripadnosti.

LITERATURA

- APPADURAI, Arjun, ur. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BUCHLI, Victor (ur.) 2004. *Material Culture: Critical Concepts in the Social Sciences*, vol. I–III. London: Routledge.
- BURRELL, Kathy. 2008. "Managing, Learning and Sending: The Material Lives and Journeys of Polish Women in Britain". *Journal of Material Culture*, vol. 13 (1):63–83.
- FAIST, Thomas. 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- FRYKMAN, Jonas i Nils Gilje. 2003. "Being There: An Introduction". U *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, ur. J. Frykman i N. Gilje. Lund: Nordic Academic Press, 7–51.

- GEISMAR, Haidy i Heather A. HORST. 2004. "Materializing Ethnography". *Journal of Material Culture*, vol. 9 (1):5–10.
- GLICK SCHILLER, Nina 2008. "Beyond Methodological Ethnicity: Local and Transnational Pathways of Immigrant Incorporation". *Willy Brandt Series of Working Papers 2/8*, Malmö: Malmö University.
- GLICK SCHILLER, Nina, Linda BASCH i Cristina SZANTON BLANC. 1995. "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration". *Anthropological Quarterly*, vol. 68 (1):48–63.
- HECHT, Anat. 2001. "Home Sweet Home: Tangible Memories of and Uprooted Childhood". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. D. Miller. Oxford: Berg, 123–145.
- Van der HORST, Hilje. 2006. "Turkish Lace. Constructing Modernities and Authenticities". *Ethnologia Europaea*, vol. 36 (1):32–43.
- KIVISTO, Peter. 2001. "Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts". *Ethnic and Racial Studies*, vol. 24 (4):549–577.
- KNAPPET, Carl. 2002. "Photographs, Skeuomorphs and Marionettes: Some Thoughts on Mind, Agency and Object". *Journal of Material Culture*, vol. 7 (1):97–117.
- LATOUR, Bruno 2000. "The Berlin Key or How to Do Words With Things". U *Matter, Materiality and Modern Culture*, ur. P. Graves-Brown. London: Routledge, 10–21.
- LEVITT, Peggy i Nina GLICK SCHILLER. 2004. "Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society". *International Migration Review*, vol. 38 (3):1002–1039.
- LÖFGREN, Orvar i Regina BENDIX, ur. 2007. *Double Homes, Double Lives? Ethnologia Europea 37* (1–2).
- LOMSKY-FEDER, Edna i Tamar RAPOPOR. 2000. "Visit, Separation, and Deconstructing Nostalgia: Russian Students Travel to Their Old Home". *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 29 (1):32–57.
- MARCUS, George. 1995. "Ethnography of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology*, vol. 24:95–117.

- MARCOUX, Jean-Sébastien. 2001. "The Refurbishment of Memory". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. D. Miller. Oxford: Berg, 69–86.
- MILLER, Daniel. 1998a. *A Theory of Shopping*. Cambridge: Polity Press.
- MILLER, Daniel. 1998b. *Material Cultures: Why Some Things Matter*. London: UCL Press.
- MILLER, Daniel, ur. 2001. *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- MILLER, Daniel, ur. 2005. *Materiality*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- PELS, Dick, Kevin HETHERINGTON i Frédéric VANDENBERGHE. 2001. "The Status of Object: Performances, Mediations, and Techniques". *Theory, Culture & Society*, vol. 19 (5/6):1–21.
- PETRIDOU, Alia. 2001. "The Taste of Home". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. D. Miller. Oxford: Berg, 87–104.
- POLLAK, Susan. 2007. "The Rolling Pin". U *Evocative Objects: Things We Think With*, ur. S. Turkle. Cambridge, Mass. i London: The MIT Press, 225–231.
- PORTES, Alejandro, Luis E. GUARNIZO i Patricia LANDOLT. 1999. "The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field". *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22 (2):217–237.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja, ur. 2001. *Beyond Integration: Challenges of Belonging in Diaspora and Exile*. Lund: Nordic Academic Press.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2002a. "Homeland lost and gained: Croatian diaspora and refugees in Sweden". U *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*, ur. N. Al-Ali i K. Kosher. London i New York: Routledge, 118–137.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2002b. "Establishing and Dissolving Cultural Boundaries: Croatian Culture in Diasporic Contexts". U *The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe*, ur. S. Resic i B. Törnquist-Plewa. Lund: Nordic Academic Press, 137–188.

- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2003. "Bodily experiences and community-creating implications of transnational travel". U *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, ur. J. Frykman i N. Gilje. Lund: Nordic Academic Press, 53–77.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2004a. "Transnational perspective in ethnology: from "ethnic" to "diasporic" communities". U *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*, ur. M. Povrzanović Frykman. Malmö: Malmö University, 77–100.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2004b. "'Experimental' ethnicity: meetings in the diaspora". *Narodna umjetnost*, vol. 41 (1):83–102.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2007. "Objects from Elsewhere: Material Expressions of Difference and Belonging". U *Among Others: Encounters and Conflicts in European and Mediterranean Societies, 8th Congress SIEF and 3d Congress ADAM*. Marseille: Musée des civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MCEM), 275–280.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2008. "Southeast European Connections: Towards an Ethnography of Immigrants' Transnational Practices". U *MESS and RAMSES II, Mediterranean Ethnological Summer School*, vol. 7, ur. J. Repič, A. Bartulović i K. Sajovec Altshul. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Arts, 147–167.
- SALIH, Ruba. 2003. *Gender in Transnationalism: Home, Longing and Belonging among Moroccan Migrant Women*. New York: Routledge.
- SMITH, Michael Peter i Luis Eduardo GUARNIZO, ur. 1998. *Transnationalism from Below*. New Brunswick i London: Transaction Publishers.
- VERTOVEC, Steven i Robin COHEN, ur. 1997. *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing.
- WARNIER, Jean-Pierre. 2001. "A Praxeological Approach to Subjectivation in a Material World". *Journal of Material Culture*, vol. 6 (1):5–24.

WERBNER, Pnina. 2000. "Introduction: The Materiality of Diaspora – Between Aesthetic and 'Real' Politics". *Diaspora*, vol. 9 (1):5–20.

WOODWARD, Ian. 2001. "Domestic Objects and the Taste Epiphany: A Resource for Consumption Methodology". *Journal of Material Culture*, vol. 6 (2):115–136.

Maja Povrzanović Frykman

MATERIAL PRACTICES OF BEING AND BELONGING IN TRANSNATIONAL SOCIAL FIELDS

The author suggests the shifting of interest from the object of representation of social relationships to the material nature of objects in transnational migrational contexts. More attention has to be dedicated to what people do in order to maintain links which constitute transnational social spaces. Those links are materially defined and frequently depend on objects the migrants carry, send, accept and use. Setting research focus on the discourses of identity and belonging is questionable; understanding of being – practices and living experiences in which objects play the vital role is essential for understanding the ways in which people become and remain active agents in transnational social spaces.

Key words: migrants, objects, transnational social spaces, being and belonging